

և Թամանցուց պատերազմների և կեանքի մասին. առանց Հայ պատմագրութեան պակասաւոր կը լինի թուած ազգերի մասին հասկացողութիւն կազմել:

Հայ եկեղեցու հոգեւոր երգերը՝ Ապաշխարութեան և Քրիստոսի կեանքի վերջին օրերի հետ կապուած, Ս. Մեսրոպի և Սահակ կաթողիկոսի գործ համարուած, խոր կրօնականութեան արտայայտութիւններ են: Գրիգոր Նարեկացին իւր աղօթքներով, մեղքի խորը դիտակցութեան հետ կապուած շնորհաց վարդապետութեամբ՝ Պօղոս Առաքելայի անուան արժանի աշակերտ, և Աւգուստինին հաւասար եկեղեցու հայր, միայն՝ բանաստեղծական յոյզերով և ապրումներով արտայայտուած: Ներսէս Շնորհալին իւր հոգեւոր երգերի, տաղերի, աղօթքների բաղձատեսակութեամբ, պատկերաւոր և խորը բանաստեղծական ստեղծագործութիւններով պատիւ կարող է բերել քրիստոնեայ ամենամեծ ազգերին ևս: Հայ բանաստեղծութեան մասին կը խօսէ մեր բարեկամ Պ. Զօպանեանը:

Հայ արուեստներից ճարտարապետութիւնը իւր բազմատեսակ և ուրոյն երևոյթներով, եւից — փէ. դարը, հայ գրչութեան և մանրանկարչութեան արուեստները՝ 20,000ի չափ ձեռագրով, փոքր զանձ չափի մատակարարեն Առաջաւոր Ասիայի քրիստոնեայ և մահմեդական ազգերի նոյն արուեստների և մշակոյթների հասկացողութեան և փոխարարութեան լուսարանութեան գործում: Հայ երաժշտութիւնը նոյնպէս իւր եկեղեցական և ժողովրդական երևոյթներով սկսել է հետաքրքրութիւն դարձնել երաժշտական աշխարհում: Այս արուեստների նշանակութեան մասին կը խօսեն այնպիսի հեղինակաւոր անձնաւորութիւններ, ինչպէս Պ. Պ. Մէյէն և Ամէզէ Գաստուէն:

Այս համառօտ թուումները բնորոշում են մեր անցեալ ստեղծագործութիւնը, բայց և պարզում մեր ներկայ ձգտումներն ու ապագայի յոյսերը հոգեւոր ստեղծագործող կեանքի մարդերում: Հայաստանի և մեր արտասահմանեան Հայոց ցուցաբերած հոյլը գրողներին, ու արուեստագէտներին՝ երաժշտութեան, նկարչութեան և պլաստիկայի, թատերական և

կինոյի և այլն, ցայտուն ապացոյցն է մեր տահմային հոգեկան ընդունակութեանց և ձգտումների:

Կրկնելով մեր շնորհակալութիւնները դիտութեան և արուեստի վաստակաւոր ներկայացուցիչներին իրենց բերած օժանդակութեանը համար մեր գործի մէջ, աւելացնում ենք մեր մաղթանքը. Կեցցէ՛ Քրանսիական աղնիւ և մեծ ժողովուրդը, որ միշտ քաղաքակրթութեան և մշակոյթի առաջաւոր ազգերի շարքումն է եղել դարերից ի վեր: Կեցցէ՛ այդ աղնիւ և հիւրընկալ ժողովրդի կառավարութիւնը, որ իւր բնիկ երկրի մէջ բարի ասպնջական է եղել մեր ժողովրդի բեկորների համար:

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՁԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆ

Պարոն նախագահ, Սրբազան Հայրեր,
Տիկիներ, Պարոններ,

Ինչ որ կը պանծացնենք այսօր այս հանդիսաւոր տօնակատարութեամբ, ոչ միայն նշանաւոր դէպքն է Աստուածաշունչի հոյակապ հայ թարգմանութեան, այլ և հիմնարկութիւնը հայ գրաւոր մատենագրութեան, վերջնական կազմաւորումն է՝ մեր երկրին մէջ՝ ազգային ամբողջ մշակոյթի մը, ինքնայատուկ արուեստի մը, որոնք անմիջական հետեւանք եղան այդ մագիստրական ու բեղմնաւոր թարգմանութեան, բարոյական այն աներեւակայի զէնքն է զոր իր ինքնութեան դիտակից դարձած հայ հոգիէն ստեղծուած այդ մշակոյթը կազմեց, պահպանելու համար՝ դարերու բնթացքին՝ հակառակ այնքան յեղաշրջմանց ու ազէտներու՝ մեր ազգին գոյութիւնը:

Նախ քան քրիստոնէութեան Հայաստանի մէջ տիրապետումը, որ տեղի ունեցաւ Գ. դարու սկիզբը՝ դարձովը Տրդատ թագաւորին (որ աշխարհի առաջին քրիստոնեայ թագաւորն էր) ու նախ քան մեր մեծ Մաշթոց-Մեսրոպի ձեռքով հայ այբուբէնի գիւտը, այն բոլոր դարերու ընթացքին ուր մեր երկիրը մերթ դիւորական ու քաղաքական մեծ գորութեան մը հասած է, աւելի իսկ մեծ քան ինչ որ ունէր

երբ քրիստոնէական հաւատքը վերջնապէս ընդ-
գրկեց եւ մանաւանդ երբ ծնունդ տուաւ Ե. դա-
րու մշակութային շարժման, այդ ամբողջ նա-
խաքրիստոնէական երկար շրջանին, Հայաս-
տանի մէջ գոյութիւն ունեցած են մեհեաններ
ու պալատներ եւ այդ մեհեաններուն մէջ եղած
են արձաններ ու նկարներ, եղած է երաժշտու-
թիւն մը, ձայնական ու գործիական, երաժշտու-
թիւն կրօնական, զինուորական, զգացական,
բայց քիչ բան գիտենք հեթանոս Հայաստանի
այդ արուեստագիտական արտադրութեանց մա-
սին: Շատերն այդ հին շրջանի շէնքերէն քան-
դուած են արշաւանքներէ կամ երկրաշարժնե-
րէ, եւ ինչ որ կը մնայ հողին տակ՝ զեռ շատ
քիչ երեւան հանուած է պեղումներով: Ու ինչ
որ մեղի ծանօթ է հեթանոսական դարերու յու-
շարձաններէն ու արուեստի գործերէն, մեծ ար-
ժէք կը ներկայացնէ անշուշտ, բայց յաճախ օ-
տար աղղկեցութեանց կնիքը կը կրէ, աղպային
զեղեցկագիտութեան մը յատկանիւնները ցոյց
չի տար: Գառնիի հեթանոսական մեհեանը, զոր
ներոնի ժամանակակից մեր Տրդատ Թագաւորն
է կառուցած եւ որուն աւերակները վերջերս
լրջօրէն ուսումնասիրուեցան, — Երեւանի մէջ
նոյն իսկ մտադիր են զայն ամբողջապէս վերա-
հաստատել քիչ առնէն, — այդ Գառնիի մեհ-
եանը ուրիշ բան չէր բայց եթէ յոյն-հռոմէա-
կան արուեստի զեղեցիկ յուշարձան մը: Մեծն
Տիգրանի պատկերը կրող ոսկի եւ արծաթ հո-
յակապ դրամները յոյն արուեստի գործեր են:
Յոյն լեզուն կը տիրէր արդէն Տիգրանի արքու-
նիքին մէջ, — ինչպէս յետոյ, Արշակունիներու
օրով, տիրեց Պարթևաց լեզուն, պահլաւիկ
պարսկերէնը, — Տիգրան Աթէնքէն յոյն գերա-
սաններու խումբ մը բերել տուած էր որոնք
Տիգրանակերտի իր պալատին մէջ Սոփոկլի ու
Եւրիպիդէսի ողբերգութիւնները կը ներկա-
յացնէին, եւ իր Արտաւազդ որդին ինքն իսկ
Թատերախաղեր ու քերթուածներ կը գրէր Հո-
մերի լեզուին մէջ: Նոյն իսկ քրիստոնէութեան
տիրապետումէն յետոյ, օտար լեզուները կը գե-
րիշխէին Հայաստանի ղեկավար դասուն մէջ,
նախ քան այն գործը զոր կատարեցին Մեսրոպ
վարդապետն ու Հայ աղպային եկեղեցւոյ կա-
թողիկոս Սահակը, ինքնայատուկ հայ քաղա-
քակրթութեան մը այդ երկու հիմնադիրները:
Դասականութիւնը, այն դպրոցներուն մէջ որ

Տրդատ Թագաւորին դարձէն յետոյ Հայաստա-
նի մէջ հաստատուեցան, կը կատարուէր յոյն
կամ ասորի լեզուով: Պատարագը կը մատուց-
ուէր, հին ու նոր Կտակարանի էջեր կը կարդաց-
ուէին այդ երկու օտար լեզուներով: Քահանա-
ները բերանացի Թարգմանութիւններով եւ կամ
հայերէն մեկնաբանութիւններով ժողովուրդին
կը բացատրէին այդ աղօթքները եւ Սուրբ Գրքի
այդ հատուածները: Ժողովուրդը ընդհանրա-
պէս այդ օտար լեզուները չգիտնալով, նոր
կրօնքէն շատ բան չէր հասկնար. շատեր զեռ
յարած կը մնային հեթանոսական շրջանի ա-
ւանդութեանց, հաւատալիքներուն, երգերուն.
եւ որքան քրիստոնէական առաքելութեան մտա-
ծումով մը՝ նոյնքան հայրենասիրական խորին
բնազդով մըն է որ սուրբ Մեսրոպ եւ սուրբ Սա-
հակ իրենց ճիշդ կատարեցին՝ տալու համար
իրենց ժողովուրդին մտածման արտայայտու-
թեան աղպային գործիք մը, զայն ի վիճակի դը-
նելու համար Աստուծոյ խօսքը իր մայրենի
լեզուովը լսելու, անոր բանալու համար ճամ-
բան՝ Հայաստանի ժողովուրդին սրտէն, խառ-
նուածքէն, կեանքէն բղխած ամբողջ գրականու-
թեան մը, արուեստի մը ստեղծման:

Միութիւնն իսկ այդ ժողովուրդին, աղղի
մը մէջ ձուլումը այն զանազան ցեղերուն որ
Հայաստանի բնակչութիւնը կը կազմէին, իր
լրութեանը հասաւ Ե. դարու այդ կրօնական
ու մշակութային շարժումէն յետոյ:

Անշուշտ կային՝ հեթանոսական շրջանի
արտադրութեանց մէջ՝ օտար մշակոյթներէ
փոխ առնուած բաներու հետ՝ ինքնատիպ տար-
րեր, տեղական նկարագիր ունեցող գործեր, ո-
րոնցմէ քրիստոնեայ Հայաստանին մշակոյթը
մասամբ օգտուած է կազմուելու համար. դրժ-
բաղդարար այդ մասին, ինչպէս կ'ըսէի քիչ ա-
ռաջ, շատ անբաւական ծանօթութիւն ունինք:
Ինչ որ ապահով գիտենք սակայն, այն է որ
բանաւոր զեղեցիկ բանաստեղծութիւն մը, որ
արդէն իսկ ինքնազբոյժ տոհմային նկարագիր
մը ունէր, ծաղկած է հեթանոս Հայաստանի
մէջ. եւ այդ բանաստեղծութեան բնականաբար
կ'ընկերանար երաժշտութիւն մը որ պէտք էր
ան ալ ունենար իր ցեղային ու տեղական նկա-
րագիրը, բայց որու վրայ ո եւ է որոշ ծանօ-
թութիւն չունինք, որովհետեւ ոչ ոք զեռ կրցած
է ցոյց տալ այն տարրերը որ այդ հին երա-

ժշտութենէն կը մնան մեր եկեղեցական մեղեդիներուն ու մանաւանդ մեր ժողովրդական երգերուն, մեր վաղնջական պարի եղանակներուն մէջ: Այդ հեթանոսական հին բանաստեղծութենէն — ցեղաբանական, դիւցազներգական, վիպային երգեր — քանի մը հատուածներ հասած են մեզի, շնորհիւ Մովսէս Խորենացիի որ զանոնք կը յիշատակէ իր Հայոց Պատմութեան մէջ — զեռ զանոնք երգողներ կային իր ատենը Հայաստանի ինչ ինչ անկիւններուն մէջ, — եւ կամ զանոնք օգտագործած է իր Պատմութեան ամբողջ առաջին գլխուն եւ երկրորդ գլխուն որոշ մասերուն մէջ: Այդ հին բանաստեղծութիւնը, որ, բացի քանի մը պատառիկներէ, կորած է՝ աղպային գրի պակասին հետեւանքով, մեծ գեղեցկութիւններ ունէր. ատիկա կը հաստատենք այն հատակոտորներուն վրայ որ հասած են մեզի. ատոր մէկ ապացոյցն ալ կը դոնենք հայացած Աստուածաշունչին սքանչելի կերպով ճապուկ ու ճոխ, վայելուչ ու ներգաշնակ լեզուին մէջ:

Յոյն լեզուի ու դրականութեան հետ սերտ շփումը, Աստուածաշունչի թարգմանութեան այդ դժուար եւ փափուկ աշխատութեան մէջ, Սահակի ու Մեսրոպի եւ իրենց աշակերտներուն ճարտար ձեռքին տակ, նպաստած է հայերէնն իր կատարելութեան բարձրագոյն կէտին հասցնելու. եւ որովհետեւ մեր գրաւոր մատենագրութեան այդ հիմնադիրները միանգամայն անսխալ աղպային բնաղղով ու անփրէյզ ճաշակով օժտուած մարդիկ էին, անոնք յաճոցեցան իրենց լեզուն յունարէնի նրբութիւններով յղկելու՝ միշտ պահելով հանդերձ անոր տոհմային հարազատութիւնը, անոր ինքնայատուկ գնացքը, ոգին, ճաշակը:

Այն անսահման բարոյական եւ գեղեցկագիտական աշխարհը որ Հին ու Նոր Կտակարանին մէջ կը պարփակուին՝ թափանցելով նախ հայ ընտրանիին մէջ, յետոյ տարածուելով հայ ժողովուրդին մէջ, եւ հայմտքին նոր ուղղութիւն մը ու նոր ձեւ մը տալով՝ աստուածաշնչական բանաստեղծութեան եւ քրիստոնէական մտածման հայ ժողովուրդի հեթանոսական բանաստեղծութեան եւ հինաւուրց ու մշտական ցեղային զգայնութեան հետ խառնուրդով, ծնունդ տուաւ ամբողջ նոր բանաստեղծութեան

մը, որ, զանազան փուլերէ անցած ըլլալով՝ ե. գարէն մինչեւ մեր օրերը, հայ քնարերգութեան գրաւոր գանձը կը կազմէ:

X

Այդ կրօնական ու մտաւորական շարժումը որ ե. գարուն Հայաստանի մէջ կատարուեցաւ Աստուածաշունչի թարգմանութեան հետեւանքով, իբր արդիւնք ունեցաւ ոչ միայն երեւումը եւ զարգացումը նոր բանաստեղծութեան մը, այլ եւ կազմութիւնը ամբողջ դրականութեան մը եւ ամբողջ արուեստի մը, ուր հին արեւելեան հոգին, քրիստոնէական մտայնութիւնը, ցեղային զգայնութիւնը եւ Արեւմուտքի մշակոյթները կը միախառնուին, արտադրելով ամբողջութիւն մը դործերու որոնք կը կազմեն մեր աղպային մշակոյթը, որու մէջ մերթ արեւելեան նօթն է որ կը դերիշխէ, ու մերթ՝ արեւմտեանը: Միւս կողմէ, այդ շարժումը հայ ժողովուրդը քրիստոնէայ ժողովուրդներու ընտանիքին վերջնականապէս կապած ըլլալով, անոր վրայ կերպով մը բեռցուց նաեւ պատմական առաքելութիւն մը, այն է քրիստոնէական աշխարհի յառաջագահն ըլլալ Արեւելքի մէջ, զերբ խաղաղ տարածիչի ու զինուորի մերօրեայ աշխարհի գաղափարներուն ու ձրգտումներուն, ազատական եւ յատկապէս աշխարհին որ Եւրոպայի մէջ կազմուեցաւ՝ քրիստոնէական ոգւոյն յոյն — լատին մշակոյթին հետ միացումով:

X

Մեսրոպ եւ Սահակ մեծ գրահմուտներ էին, իրենց լեզուն քաջ գիտցող եւ յոյն ու ասորի բարձր մշակոյթի մը տիրացած: Իրենց հմտութեան, իրենց ճաշակին, իրենց քերթողական զգացողութեան բաժինը մեծ է Աստուածաշունչի հայ թարգմանութեան մը այդ յանդուգն ձեռնարկին մէջ: Պէտք է ատոր վրայ աւելցնել նաեւ կարեւոր բաժինը իրենց բարձրօրէն օժտուած աշակերտներուն, զոր զրկեցին Բիւզանդիոն, Աղեքսանդրիա՝ որպէսզի հելլենիստական մշակոյթին խորապէս ծանօթանան, եւ որոնք

իրենց վերադարձին հետեւնին բերին Հին Կտակարանի յոյն թարգմանութեան լաւագոյն օրինակները եւ լրացուցին, յղեցին երկու վարպետներուն ձեռքով կատարուած թարգմանութիւնը: Բայց այս բոլորը չի բաւեր բացատրելու նրբութիւնը, ճոխութիւնը, հասունութիւնը այդ լեզուին որ այդ գրաւոր մատենագրութեան առաջին աշխատութեան մէջ կը հասնի իր գեղեցկութեան, զօրութեան եւ ներդաշնակութեան գազաթնակէտին: Անհրաժեշտ է, այդ երեւոյթը բացատրելու համար, ընդունիլ որ մեր լեզուն արդէն բաւական կազմուած էր, մասնաւորապէս բարբառին մէջ արարատեան նախնային՝ որ հայ թագաւորութեան եւ Հայ Եկեղեցւոյ կեդրոնատեղին էր, բարբառ զոր Սահակ եւ Մեսրոպ զործածեցին կատարելու համար Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը եւ որ արդէն ուժի եւ նրբութեան բաւական բարձր աստիճանի մը հասած էր՝ դարերէ ի վեր մշակուած ու ինքնատիպ գեղեցկութիւններ պարունակող բանաւոր բանաստեղծութեան մը շնորհիւ: Արդէն, հայացած Աստուածաշունչի լեզուն ու ոճին մէջ քերթողական կշռութեան այնպիսի խոր զգացողութիւն մը կայ, Սաղմոսներու թարգմանութիւնը մանաւանդ, ինչպէս եւ Երգ երգոցին, Յորայ գրքին եւ Աստուածաշունչի քնարերգական կամ զիւցազներգական մասերուն, այնքան ճարտարօրէն կշռաւոր արձակով մը յօրինուած է, կարելի է ըսել՝ այնքան քաղցրալուր կամ հզօր երաժշտականութեամբ մը լի ազատ ոտանաւորով, որ Աստուածաշունչի թարգմանութենէն առաջ Հայաստանի մէջ զարգացած գեղեցիկ ու ճոխ բանաւոր բանաստեղծութեան մը գոյութիւնը ատոր մէջ նոր եւ ուժեղ փաստ մը եւս կը գտնէ:

Չկարենալով այս հակիրճ ճառին մէջ ներկայացնել ամբողջական պատկեր մը հայ բանաստեղծութեան՝ Աստուածաշունչի թարգմանութեան թուականէն մինչեւ մեր օրերը, քանի մը բառ միայն պիտի ըսեմ այն պիտաւոր փոփոխութիւններուն վրայ որոնցմէ անցած է ան եւ այն էական երեւոյթներուն վրայ զոր այդ աշխարհի փոփոխութիւնն մէջ զգեցած է:

Ե. զարէն մինչեւ ԺԳ. զարու սկիզբները, հայ բանաստեղծութիւնը, զրուած՝ Աստուածաշունչի թարգմանութեան դասական հայերէ-

նով, այն լեզուով ուր շարադրուեցան առաջին ինքնատիպ զործերը Կորիւնի, Եղնիկի, Աղաթանգեղոսի, Փաւստոսի պէս հայ հեղինակներու, կրօնական կամ վարդապետական ներշնչութիւն կը բղխի, եւ կամ նուիրուած է պատմական եւ մարտիրոսագրական վիպումներու: Բանաստեղծութիւն մը ծանրախոհ, խստակրօն, քիչ մը միայար, բայց որուն ամենէն հզօր էջերը միատիքական մտածման բարձր թռիչք մը ու ձեւի հոյակապ գեղեցկութիւն մը ունին: Այդ շրջանի բոլոր արտագրութեանց մէջ, — շարականներ, տաղաշափուած աղօթքներ, միատիքական խոկումներ կամ սրտաղեղումներ, խրատական տաղեր, պատմական քերթուածներ, ձեւ, — կը գերիշխէ քրիստոնէական ոգին. հոգ կը գտնենք քնարերգութիւն մը որ եղբայր է Հոռմի, Աթէնքի, Բիւզանդիոնի, Անտիօքի քրիստոնէական քնարերգութեան: Յեղաշին տարրն ու արեւելեան երփնաւորումը հոն մերթ շէշտուած են զգալու եղանակին եւ մանաւանդ արտայայտութեան ձեւերուն մէջ:

Շարականներուն ու տաղերուն մէջ որոնցմէ ոմանք նոյն ինքն սուրբ Սահակի եւ սուրբ Մեսրոպի կը վերադրուին, կը գտնենք Խաչատուր Տարօնեցիի, Կոմիտաս կաթողիկոսի, Ներսէս Շնորհալիի, Յովհաննէս Երզնկացիի եւ ուրիշ մէկ քանիներու էջեր, որոնք, Եղիշէի միատիքական զիւցազներգութեան, Մովսէս Խորենացիի քերթողական արձակով շարադրուած ինչ ինչ զրուածքներու եւ նմանօրինակ ուրիշ քանի մը արտագրութեանց հետ, կը կազմեն միջին դարու քրիստոնէական բանաստեղծութեան մեծ հաւաքածոյին իր ինքնուրոյն արժէքն ունեցող հայկական գլուխը: Այդ երկար ժամանակաշրջանին միատիքական բանաստեղծներուն մեծագոյնը, Գրիգոր Նարեկացիին է, որ արտագրած է կշռաւոր արձակով եւ ազատ ոտանաւորով քնարերգական զօր մը, ուր զգացման խորութիւնն ու տեսլահար երեւակայութեան մը զօրութիւնը կը հաւասարին ձեւին տարօրինակ ու յանդուգն ինքնատուութեանը: Երրորդ «Պօսք ընդ Աստուծոյ»ին մէջ իր «Ողբերգութեանց Մատեան»ին, Ժողովածոյ աղօթքներու, տեսիլներու, խոկումներու, զոր հայ Ժողովուրդը կը մեծարէ իբր սրբազան գիրք մը եւ զոր երկար ատեն նկատած է իբր

հրաշագործ երկ մը, — հեղինակը ինքն իսկ այդ դիրքը կ'որակէ հետեւեալ տողերով.

«Եւ քանզի առ ամենայն հասակ տնկեցեալ յերկրի ազգ բանականաց՝ այս պատուէր նկարագրական նորոգ մատենի ողբոց նուագի, որ դամենեցունց ունի զկրից պատահմանց նշաւակեալ յիւրում պատկերի, իրր կցորդ մեծդիտակական կարեաց համայնից, առ բոլոր դումարս բաղմահոլով տիեզերակոյտ քրիստոնէից, առ նախնի ժամն ժամանողաց, եւ առ երկրորդ կոչեցեալ չափու արբուեն, առ որ ի կատարած աւուրն կալեալ՝ սակաւաձեռն ծերութեամբն, առ պարտաւորս եւ արդարս, առ ինքնարդոյ բարձրայօնն եւ սխալեալ անձնադատ գտեալն, առ բարիսն եւ եղեռնագործս, առ նկունս եւ առ արիս, առ ստրուկս եւ ներքոյանկեալս, առ սեպուհս եւ դերաշխարհիկս, միջակայնոց եւ պայազատաց, շինականաց եւ տոհմականաց, արուաց եւ իզաց, ... արքայից գոռոզութեանց ի սանձս ահաւորին ըմբռնեցելոց, միայնացելոց վերնականացն խօսակցաց, ... որոց ոմանց աղերս աղաչանաց, եւ ոմանց խրատ բարեաց առ դէմս աղօթից այսու մատենիւ մատակարարեցի, ձեռնարկեալ հոգւոյդ զօրութեամբ կարգել ինձ մաղթանս բաղմադիմիս, եւ ամենեցուն սոցին ինդրուածս զթութեան մեծիդ յանդիման լինել սովաւ հանապաղ ...

«Եւ արացես գոյն ընթերցողացն ի սիրտս յատակս՝ բժշկութիւն հոգւոց եւ մաքրութիւն յանցանաց, թողութիւն պարտուց եւ արձակուրդ մեղաց կապանաց, ... ընդ համբոյր հռչակման այսր ողբերգութեան, շնորհ լուսոյ քոյ մտեալ բնակեցէ, ... Եթէ ի տիրանաց ինչ ձանձրութենէ ոք նուագեցի, կանգնեցի վերստին հաստարանաւ այս հառաչանաց՝ ի քեզ յուսացեալ: ... Եթէ անքաւելի կորստեամբ պարտեաց՝ յանդունդս ոք խորոց իցէ ընկուղեալ, եկեցէ ի լոյս կարթիւ այս հնարից՝ քեւ պատասպարեալ: ... Եթէ անօրինութեան մրրիկ խորտակիչ հոգմոյ յանկարծ բախեցէ զհատուածս մարմնոյ շինուածոյ մարդոյ յերկրային ծովուս, հանդարտեցի անդրէն ղեկաւ այս թեւոց ի քեզ պատկանեալ:»

×

ԺԳ. դարուն, կը սկսի ծաղկիլ նոր քնարերգութիւն մը, ռամկական հայերէնով, քնարերգութիւն մը զոր կը զարգացնեն ժողովրդական բանաստեղծները եւ ժողովրդական Մուսայէն ներշնչուող հմուտ բանաստեղծները: Այդ բանաստեղծութիւնը որ մինչեւ ԺԸ. դարու վերջերը փթթեցաւ, աւելի ազատ է, աւելի ընտանի, աւելի ինքնեկ եւ աւելի այլազան քան նախորդ շրջանինը: Ան նոյնքան կ'արտայայտէ երկրաւոր կեանքի որքան անդենականի բաները, այնքան լաւ կը թարգմանէ սրտի խոյանքները, մարմնոյ հրայրքները որքան հոգեկան տենչանքները. ան «արտաքին» տարրեր, նոյն իսկ հին հեթանոսութեան մնացորդներ կը խառնէ քրիստոնէական ոգիին, որ կը տիրէ միշտ, բայց աւելի ծաղկեալ, աւելի պայծառ, աւելի միամիտ ձեւի մը մէջ: Ան շատ աւելի արեւելեան է գոյնով ու շեշտով, տիրապետուած ըլլալով ցեղային նօթով, տեղական Փօլքօրային երփնաւորմամբ, անձնական աղաղակով: Տաղերը որ մեղի հասած են Ֆրիկէն, Կոստանդին Երզնկացիէն, Պաշատուր Կեչառեցիէն, Յովհաննէս Թլկուրանցիէն, Գրիգոր Աղթամարցիէն ու մանաւանդ մեծ աշուղ Նահապետ Քուչակէն, են ինչ որ կայ ամենէն աւելի համեղօրէն ինքնատիպ, ամենէն աւելի խորապէս Հայ՝ մեր հին բանաստեղծութեան մէջ: Կարդալէ յետոյ Փրանսերէն թարգմանութիւնը Քուչակեան տաղերու փունջի մը, Կապրիէլ Մուրէ, Փրանսացի յայտնի դրագէտն ու քննադատը, կ'ըսէր՝ հայ բանաստեղծութեան ու արուեստի նուիրուած բանախօսութեան մը մէջ՝ «Պիտի ախորժիք Նահապետ Քուչակի այս կարճ սիրերգներէն, համակ ցոլաթուրմ, թարմ պատկերներով չողջողուն, տողորուած բնութեան զգացումով մը որ իրապէս զմայլելի է. պիտի ախորժիք այս գորովազին տաղիկներէն, զեղեցիկ այգիներու հովանոյն տակ, թռչուններու զայլալին մէջ՝ այս տարփաւառ շաղկապփանքէն, ու թերեւս զանոնք լսելով պիտի ունենաք այն տպաւորութիւնը զոր ես ունեցայ զանոնք կարդալով, այսինքն պիտի գտնէք ատոնց մէջ արեւելեան ինքերմեծած մը՝ Հանրի Հայնէինէն հինգ վեց դար առաջ գրուած: Ատոնք չունին Սողոմոնի Երգ Երգոցին մեծվա-

յելչութիւնը, բայց աւելի մտերիմ, աւելի քնքշօրէն հրայրքոտ են»:

Այդ շրջանի բանաստեղծութեան հատընտիր էջերու Ֆրանսերէն թարգմանութեանց հաւաքածունները, որ երեւցան Փարիզի մէջ, բովանդակ Ֆրանսական քննադատութենէն ողջունուեցան իրր յայտնութիւնը մասնաշատուկ իսկատպութիւն ու գեղեցկագիտական բարձր արժէք ունեցող օտար բանաստեղծութեան մը: Ու Քուշակի տաղերէն հարիւրեակի մը տաղաչափեալ թարգմանութիւնը զոր հրատարակեց Հանս Պեթկէ բանաստեղծը, գերման քննադատութեան ներշնչեց յօդուածներ ուր մեր մեծ աշուղը Հաֆրզի, Սաատիի, Սայեամի եւ Լի - Թաի - Փէի հաւասար ու նոյն իսկ աւելի բարձր կը դասուէր:

×

ԺԸ. դարէն մինչեւ ԺԹ. դարու երկրորդ կէսին մէջտեղուանքը, Վենետիկ, Ս. Ղազարու վանքին մէջ, քանի մը հանճարեղ Մխիթարեաններ դասական հայերէնը իր բոլոր փայլին եւ իր բոլոր զօրութեան մէջ վերակենդանացուցին Հոմերի, Վիրգիլի, Ուրատիոսի, Սոփոկլի, Միլտոնի, Ռասինի, Ֆենրլոնի, Պոսիէի հրաշակերտներու հոյակապ թարգմանութիւններով: Հ. Արսէն Բաղդատուի մեր ազգի հիմնադիր Հայկի հերոսական գեղեցիկ աւանդակէն վրայ իր մեծ ու հզօր գիւցազներդութիւնը գրեց, ու Հ. Ղևոնդ Ալիշան հրատարակեց հինգ ժողովածուներն իր քերթուածներուն, որոնց ոմանք մեր հին աշուղներու լեզուով շարադրուած են, բայց որոնց մէկ մասը դասական հայերէնով գրուած են, ժողովածուներ որոնց գլխաւոր կտորները իրենց հեղինակը մեր ազգի մեծագոյն բանաստեղծներէն մին կը կացուցանեն ու մին համաշխարհային ուսմանթիկ քնարերգութեան ամենէն վեհօրէն ներշնչեալներէն:

Վերջապէս, ԺԹ. դարու երկրորդ կէսին եւ Ի. դարու սկիզբը, մինչեւ մեծ պատերազմը, փթթումն է մերօրեայ բանաստեղծութեան մը, մեր ժողովուրդի այժմեան լեզուով, բանաստեղծութեան մը աւելի եւս հարուստ, ազատ եւ բազմազան քան մեր հին աշուղներու:

նը, բանաստեղծութիւն երկու մեծ ճիւղի բաժնուած, արեւմտեան Հայոցը, որուն մտաւոր կեդրոնները եղան ԺԹ. դարուն՝ մինչեւ պատերազմը՝ Կ. Պոլիս, Իզմիր, Վենետիկ, Փարիզ, Պոսթոն, Գահիրէ, Ինչպէս եւ վան եւ Սարբերդ, ու արեւելեան Հայոցը, որոնց կեդրոնները եղան Թիֆլիս, Պաքու, Մոսկուա եւ Էջմիածին, Հայ ազգային Եկեղեցւոյ աթոռովայրը: Այդ բանաստեղծութիւնը, որ իր գլխաւոր մշակներէն ոմանց մէջ ազգային Փօլքօրէն կը ներշնչուի, այլոց մէջ կը կրէ՝ ազատ ու բեղմնաւոր կերպով մը՝ Եւրոպայի մերօրեայ մեծ քնարերգականներու, մասնաւորապէս Ֆրանսացի մեծ քերթողներուն, ազդեցութիւնը, կը հաշուէ ամբողջ հոյլ մը առաջնակարգ դէմքերու, որոնց գործերը (գիւցազներգական, քնարերգական, վարդապետական, միստիքական, նկարագրական, երգիծական, իրապաշտական, իմաստասիրական, յեղափոխական էջեր), կը պատկերացնեն մեր ժողովուրդի ժամանակակից կեանքը, կեղեքուած ազգի անոր տառապանքները կ'արտայայտեն, ինչպէս եւ անոր տենչերը, յոյսերը, պայքարները վերածնութեան մը համար. անոնք կը թարգմանեն նաեւ խորհուրդները բնութեան ու մարդկային սրտին, կը դառնան կրօնական կամ աշխարհիկ նիւթերու, անձնական հոգեբանութեան կամ բնկերական պայքարի հարցերու շուրջ: Բանաստեղծներ ինչպէս Աբովեան, Պէշիկթաշեան, Թէրզեան, Դուրեան, Տէմիրճիպաշեան, Թումանեան, Սեթեան, Վարուժան, Եարճանեան, Տէրեան, Չրաքեան, Մեծարեան, — ասոնք միայն յիշելով՝ անոնց մէջէն որ մեռած են — ունին էջեր որ Եւրոպայի մերօրեայ մեծ բանաստեղծներու գեղեցկագոյն գործերուն կը հաւասարին:

Պատերազմէն ի վեր, սկսած է նոր շրջան մը հայ բանաստեղծութեան՝ Սորհրդային Հայաստանի Հանրապետութեան ծոցը, ինչպէս եւ համախմբումներուն մէջ զաղթականներու որ մեր մեծ ազգաներուն հետեւանքով, պատերազմի վաղորդայինն, եկան ապաստանիլ Ֆրանսա, Յունաստան, Սուրիա, Պուլկարիա եւ ուրիշ քանի մը երկիրներ, հայկական Սփիւռքի զանդուածն ստուարացնելով: Հայկական Հանրապետութեան մայրաքաղաք Երե-

ւանին մէջ, ուր կը ծաղկի նոր բանաստեղծութիւն մը՝ յեղափոխական ոգիով, ինչպէս եւ Փարիզի, Գահիրէի, Վենետիկի, Պոսթընի, Պէյրութի մէջ, քանի մը վարպետ բանաստեղծներու կողքին որ նորանոր էջերով կը շարունակեն ճոխացնել իրենց քնարերգական գործը, ինչպէս Աւետիք Իսահակեան, Վահան Թէքեան կամ Կոստան Չարեան, որ մեր ցեղին արտադրած լաւագոյն քնարերգականքն են, եւ կամ Եղիշ Չարենց, դիւցազներգական շունչով ուսեղ բանաստեղծ, Սորճրդային Հայաստանի այժմեան ազգային կեանքի ամենէն հզօր երգիչը, այդ վարպետներուն կողքին, կ'ըսեմ, երեւան եկած են փափուկ տաղանդով երիտասարդ բանաստեղծներ, որոնք կ'ապացուցանեն Հայկական Մուսային մշտանորոգ ու միշտ բեղմնաւոր կենսունակութիւնը:

Հայ քերթողական հանճարին արտադրութեանց ամբողջութիւնը, իր բոլոր շրջաններով, մարդկային քնարերգութեան զանաւարանին ամենէն թանկագին բաժիններէն մին կը կազմէ, եւ քիչ ատենէն ատոր մէկ նոր ապացոյցը պիտի տրուի, երբ լոյս տեսնէ մեծապէս ընդարձակուած նոր հրատարակութիւնը ուսերէն թարգմանուած հին ու նոր հայ բանաստեղծներու ծաղկաքաղին որ պատերազմէն քիչ առաջ Մոսկուայի մէջ երեւցած էր, Վալերի Պրիւստի բանաստեղծին ղեկավարութեան տակ, եւ որ, այժմեան լաւագոյն ուսու բանաստեղծներուն աշխատակցութեամբ վերատեսուած եւ բաղմաթիւ նոր էջերով ճոխացած, նոյն քաղաքին մէջ պիտի ի լոյս ընծայուի:

Հայ ժողովուրդի այդ բոլոր քերթողական ստեղծագործութիւնները, որոնք, մեր ճարտարապետութեան, մեր զարդարուեստական քանդակագործութեան հրաշակերտներուն ու մեր հին նկարազարդ ձեռագիրներու եւ մեր եկեղեցական ու ժողովրդական երաժշտութեան ղեղեկակալոյն էջերուն հետ, կը կազմեն հայ հանճարին ամենէն անձնական ու ամենէն կարեւոր նպաստը համաշխարհային մշակոյթի գործին, իրր մեկնակէտ, իրր սկզբնական աղբիւր ունին այդ պատմական բոլէն որուն հազարհինգհարիւրամեակը կը տօնենք այսօր, մեր դարաւոր ազգային կեանքի վճռական ու փրկարար բոլէ, ուր մեր այրուբներ կազմակերպուեցաւ եւ ուր մեր դրաւոր մատենագրու-

թիւնը հիմնուեցաւ Աստուածաշունչի թարգմանութեամբ:

Ահա ինչու Սփիւռքի Հայերը տարիէ մը ի վեր ամէն տեղ տօնախմբեցին խրոխտ ու սրտապնդիչ հրճուանքով մը, հայրենասիրական հանդիսակատարութեանց շարքի մը մէջ, Մեսրոպի, Սահակի եւ իրենց աշակերտներուն ու յաջորդներուն նուիրական գործին հազարհինգհարիւրամեայ տարեդարձը: Եւ ահա ինչու վերջապէս մեր հրճուանքը աւելի եւս մեծ է՝ որ այսօր՝ Փրանսական մտածման այս վեհաշուք տաճարին մէջ՝ զոր Փարիզի Համալսարանի վարչութիւնը հաճեցաւ մեր տրամադրութեանը տակ դնել, Փրանսացի բարձրարժէք դիտնականներու եւ մեծ արուեստագէտներու աջակցութեամբ, Փրանսական ազգի աւանաւոր ներկայացուցիչի մը նախագահութեան տակ, կը տօնենք տարեդարձը դէպքի մը որ մեր պատմութեան մեծագոյն թուականն է եւ որ նաեւ ամենէն նշանակալից թուականներէն մին է մարդկային քաղաքակրթութեան պատմութեան:

ՃԱՌՔ ՓՐՈՅ. Ն. ԱԴՈՆՅԻ

ՀԱՅԱՅԱՄ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶԸ
ԵՒ ԱՆՈՐ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

Հայացած Աստուածաշունչը, որուն հազար հինգհարիւրամեակը կը տօնենք, տարեկից է լատին թարգմանութեան, որ ծանօթ է Վալկաքա անունով: Արդարեւ՝ 392ին է որ Ս. Հերոնիմոս որոշեց լատիներէնի թարգմանել հին կտակարանի երբայեցերէն բնագիրը եւ իր այդ աշխատութիւնն աւարտեց 405ին: Ծիշդ նոյն միջոցին է որ Ս. Սահակ եւ Ս. Մաշթոց կատարեցին իրենց անմահ գործը: Մաշթոցի հետագոտութիւնները՝ հայ այրուբներն ստեղծելու համար, 392ին սկսուած, աւարտեցան 405ին. այս թուականին, ոչ միայն տառերը պատրաստ էին, այլ եւ Սուրբ Գիրքը, գէթ մասամբ, թարգմանուած էր արդէն:

Անոնք որ Աստուածաշունչը հայացնելու աղնիւ աշխատանքն ստանձնած էին, չէին կրնար երեւակայել որ իրենց գործին տարեդարձը օր